

Michał Krueger, krueger@amu.edu.pl

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Historyczny, Instytut Archeologii

Anna Rybarczyk, rybarczyk-anna@wp.pl

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Historyczny, Instytut Archeologii

Greckie miasto Emporion: archeologia i turystyka u stóp Pirenejów

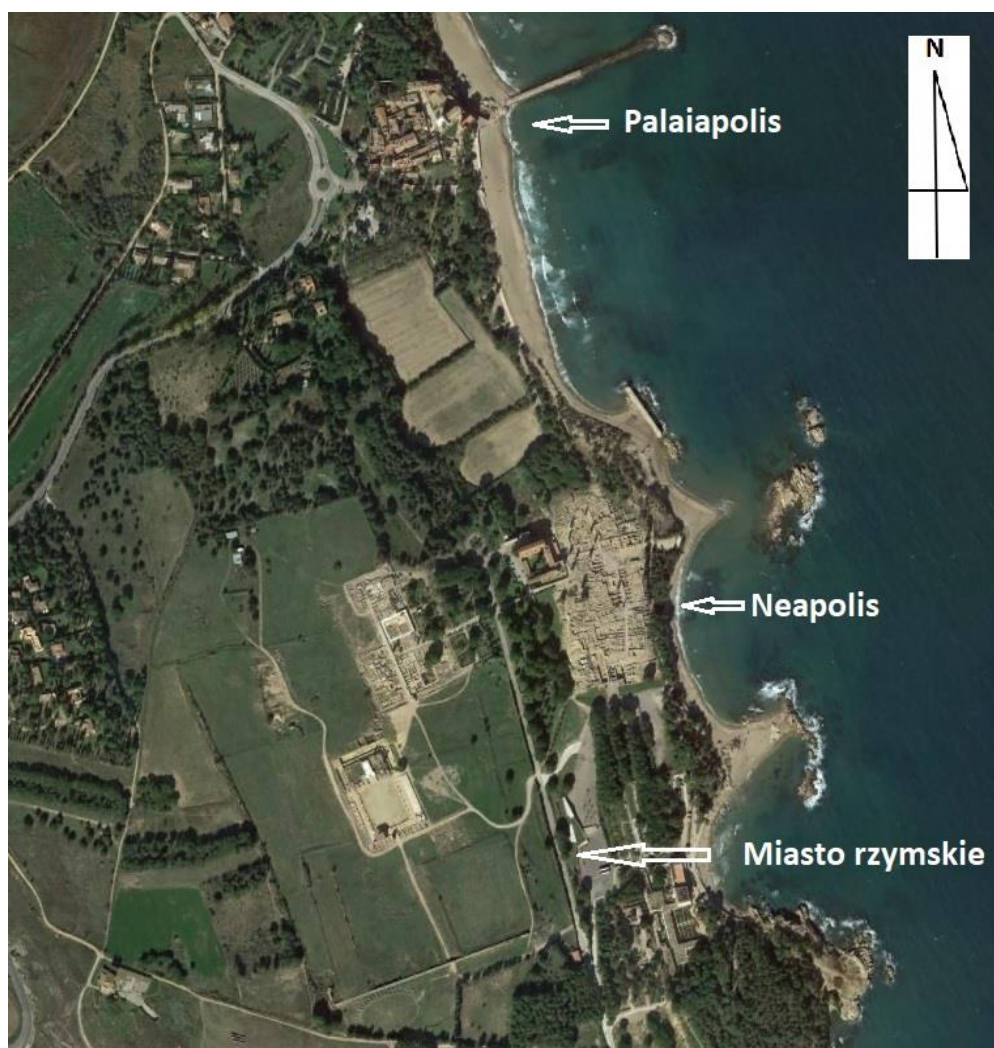
Słowa kluczowe: archeologia, Grecy, archeoturystyka, Hiszpania, Półwysep Iberyjski

Abstrakt

Emporion, położony w północno-wschodniej części Półwyspu Iberyjskiego, jest najlepiej zachowanym greckim miastem na zachodnich rubieżach Morza Śródziemnego. W III w. p.n.e. obok Greków rozlokowali się Rzymianie, których obóz z czasem przekształcił się w ośrodek miejski. Praca przybliży historię badań archeologicznych oraz najważniejsze struktury tego niezwykłego kompleksu. Analizie poddano potencjał turystyczny Emporionu. W jej wyniku można uznać to stanowisko archeologiczne za najbardziej atrakcyjne w całym regionie.

Wprowadzenie

Emporion to greckie miasto założone na Półwyspie Iberyjskim. Jego nazwa pochodzi od greckiego toponimu Ἐμπόριον, czyli określenia faktorii handlowej. W języku katalońskim toponim ten otrzymał brzmienie „Empúries”, a w języku hiszpańskim „Ampurias”. Ruiny osady położone są na wybrzeżu Costa Brava w Katalonii, pomiędzy miejscowościami L’Escala, Empúries oraz Sant Martí d’Empúries. Stanowisko od wschodu oblewają wody śródziemnomorskiej Zatoki Róż, a w bezpośredniej bliskości znajdują tereny zurbanizowane oraz żyzne, uprawne ziemie. Obok greckiego Emporionu w I w. p.n.e. na miejscu obozu wojskowego zostało założone rzymskie miasto Emporiae (Ryc. 1). Ruiny obu tych organizmów tworzą dziś rozległy rezerwat archeologiczny - Museu d’Arqueologia de Catalunya - Empúries. Empúries administracyjnie należy do Muzeum Archeologii Katalonii, którego główna siedziba znajduje się w Barcelonie.

Ryc. 1. Zdjęcie satelitarne Emporionu
(opracowanie autora, źródło tła: Google Earth)

Emporion jest stanowiskiem o wielkim znaczeniu naukowym ze względu na wyjątkowe położenie – to najbardziej na zachód wysunięta osada grecka w basenie Morza Śródziemnego – oraz znakomicie zachowane struktury architektoniczne. Przez szereg lat miasto było obiektem intensywnych badań wykopaliskowych, które doprowadziły do rozpoznania planu stanowiska i odkrycia jego najważniejszych struktur architektonicznych. To właśnie przede wszystkim architektura, a także dobrze zachowane zabytki ceramiki i rzeźby, zaczęły przyciągać rzesze turystów zainteresowanych tą niezwykle grecką osadą. Wyjątkowe walory poznawcze Emporionu były powodem objęcia stanowiska ścisłą ochroną konserwatorską. Emporion uznany został za Narodowy Pomnik Historyczno-Artystyczny (Monumento Histórico-Artístico Nacional), znajduje się pod opieką władz Katalonii i jest chroniony przez szereg aktów prawnych. Obiekt o takim znaczeniu naukowym jest również powszechnie rozpoznawalną atrakcją turystyczną.

Dla polskiego czytelnika Emporion jest miejscem niemal nieznanym. Uniwersytecka archeologia starożytnej Grecji rzadko zajmuje się rubieżami ekumeny. Również dla przeciętnego turysty o zacięciu kulturowym nazwa ta niewiele mówi. Naszym celem jest zatem przedstawić najważniejsze fakty związane z tym stanowiskiem oraz określić jego archeoturystyczny potencjał. W pracy wykorzystany zostanie model oceny potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionu autorstwa A. Mikosa v. Rohrscheidta. Wiedza na temat Emporionu powinna stać się użyteczna zarówno dla studentów archeologii,

jak i dla wszystkich planujących fakultatywnie podróże śladami starożytnych kultur basenu Morza Śródziemnego. Istnieje wiele opublikowanych prac na temat Emporionu. Mają one charakter albo wąskich opracowań naukowych, jak na przykład cykl artykułów publikowanych od lat 80. w czasopiśmie „Ampurias” (od 1983 roku „Empúries”), albo przewodników archeologicznych (np. Almagro 1967, Ripoll 1974), o niewielkim nakładzie i trudno dostępnych poza Hiszpanią. Taki stan rzeczy negatywnie wpływa na rozpoznawalność Emporionu poza Półwyspem Iberyjskim.

Historia badań

Historia badań stanowiska sięga czasów renesansu, kiedy to, bazując na źródłach klasycznych, rozpoczęto próby lokalizacji antycznych miast na terenie Hiszpanii, w tym Emporionu. W XV wieku łączono Empúries z miastem Castello d'Empúries ze względu na podobieństwo w brzmieniu nazw, ale ta identyfikacja okazała się błędna. Położenie stanowiska poprawnie określił dopiero biskup Girony – Joan Margarit i Pau. W 1609 roku ukazała się praca doktora Jeroniego de Pujadesa zawierająca niezbyt rzetelny opis ruin Ampurias. W XVII wieku biskup Pere de Marca opublikował książkę pod tytułem „Marca Hispànica”, w której wiele uwagi poświęcił Emporionowi. W XVIII wieku o Emporionie pisali: Enrique Flórez, Jaume Caresmar, Joan Frances Mosdeu, Manuel Risco oraz Josep Vega i Sentmenat. W XIX wieku Josep de Maranjas i Marimon przedstawił szczegółowy opis stanowiska o tytule „Compendio histórico, resumen y descripción de la antiquísima ciudad de Empurias”. Tematem tym zajmowali się również: Antonio Ponz, Jaine Villanueva, Joaquim Botet i Siso, Pella i Forga oraz Jaubert de Passa, który przedstawił pierwszą poprawną lokalizację najstarszej części Emporionu o nazwie *Palaiapolis* (Marcet, Sanmartí 1990, s. 39-44).

Pierwsze badania wykopaliskowe przeprowadzono w latach 1846-1848 w miejscu *Neapolis* (Ryc. 2), a więc nowego miasta (Tang 2005, s. 107). Trwały one krótko, ponieważ uznano, że odkryte zabytki z IV w. n.e. nie są wystarczająco spektakularne. Regularne prace rozpoczęły się 20 marca 1908 roku z inicjatywy Puig i Cadafacha, który otrzymał zgodę na ich przeprowadzenie od Zarządu Muzeów Barcelony (Junta de Museos de Barcelona) (Marcet, Sanmartí 1990, s. 46-47). Na stanowisku zatrudniono dra Manuela Cazorro, nadzór archeologiczny powierzono Emilio Gandia (Ripoll Perelló 1982, s. 6). Początkowo prace skoncentrowano na pozostałościach rzymskich, lecz w kolejnych sezonach badano miasto greckie. W latach 1908-1932 odkryto niemal wszystkie młodsze warstwy części greckiej stanowiska (Tang 2005, s. 107). Wspomniany wyżej E. Gandia prowadził w czasie swojej pracy codzienne zapisy badań, stanowiące obecnie ważne źródło informacji. W latach 20. XX wieku prace dokumentacyjne prowadził fotograf Josep Esquirol, którego zdjęcia wykorzystano m.in. jako pocztówki z Ampurias (Marcet, Sanmartí 1990, s. 46-49). Kolejnymi kierownikami badań byli naukowcy o wielkiej renomie: prof. Pere Bosch Gimpera, prof. Martin Almagro oraz dr Eduardo Ripoll (Marcet, Sanmartí 1990, s. 50). Obecnie stanowisko jest badane głównie przez pracowników Muzeum Archeologicznego Katalonii. Prowadzone są tam cztery projekty badające: rzymskie forum; nekropole; sektor *Neapolis* z portykiem oraz *Insulę 30* miasta rzymskiego¹.

¹ <http://www.mac.cat/eng/Branches/Empuries/Research-Conservation/Archaeological-Excavations>

Ryc. 2. Położenie Neapolis na wybrzeżu Morza Śródziemnego

Źródło: archiwum autora

Z historią stanowiska związane są dzieje muzeum archeologicznego prezentującego najważniejsze zabytki odkryte podczas prac wykopaliskowych. Pierwszą, prowizoryczną placówkę otwarto w 1910 roku. Cztery lata później Zarząd Muzeów Barcelony podjął decyzję, by otworzyć nowy obiekt muzealny na samym stanowisku archeologicznym. W muzeum zgromadzono pokaźną liczbę artefaktów, pochodzących nie tylko z wykopalisk, ale również z rynku antykwarecznego. Kolekcja zawierała artefakty brązowe, miedziane, żelazne, srebrne, zabytki kościane, szklane, fragmenty marmurowych kolumn i sarkofagu, monety, ceramikę o różnych formach, w tym naczynia zachowane w całości, a także gipsową kopię rzeźby Asklepiosa. Mniejsze obiekty były ukazane w szklanych gablotach, natomiast większe eksponowano bez zabezpieczenia (Alcalde, Burch 2017, s. 497-50).

Emporion w źródłach

Zagadnienie obecności Emporion w greckich i rzymskich źródłach pisanych zostało znakomicie zreferowane w pracy M. Kędzierskiego z 2006 r. Wzmianek o Emporionie nie ma wiele, a te którymi dysponuje historyk starożytności, mają głównie charakter geograficzny i historyczny. W jednym z najstarszych dzieł antycznych, *Dziejach* Herodota, podkreślona jest waga Emporionu jako przystanku w drodze na zachodnie rubieże basenu Morza Śródziemnego. Obszernie opisuje grecką faktorię Strabon, przedstawiając historię, położenie, mieszkańców, ich zwyczaje i prawa. Szczególnie istotne są podane przez niego informacje o zasiedleniu Zatoki Róż przez Greków. Sądzi się, że Strabon czerpał informacje od Posejdoniosa z Apamei. Z kolei Tytus Liwiusz ukazał miasto przez pryzmat wydarzeń II wojny punickiej i przedstawił aspekty różnicowania etnicznego. Podobnie Appian z Aleksandrii zainteresowany był kontekstem II wojny punickiej. Przedstawił on epizod związany z wysłaniem poselstwa Greków do Rzymu, zaniepokojonych punicką ekspansją na Półwyspie Iberyjskim. Emporion wspominany był także u Rufusa Festusa Avienusa, gdzie wymienia nazwę *Cypsela*, która być może oznaczała Emporion. Inni, którzy o nim

wspominają to: Pseudo-Skylaks, Polibiusz, Skymnos z Chios, Salustiusz, Pliniusz, Sylusz Italik, Klaudiusz Ptolemeusz, Pomponiusz Mela oraz Stefan z Bizancjum. Obecność w wielu dziełach antycznych informacji o Emporionie stanowi ważne źródło wiedzy, lecz należy przyznać, że informacje o tym mieście są zdawkowe i oparte w większości na danych, które nie uzyskano w sposób bezpośredni (Kędzierski 2006, s. 31-36).

Historia i opis miasta

Najstarsza część Emporionu, tzw. *Palaiapolis*, a więc „stare miasto”, znajduje się obecnie pod zabudową miejscowości Sant Martí d'Empuries. Wykopaliska prowadzono tam w latach 60. oraz 90. ubiegłego stulecia (Aquilé et al. 2002, s. 304). Dzięki badaniom geomorfologicznym ustalono, że pierwszą osadę grecką umiejscowiono na wyspie, która w wyniku zmian linii brzegowej obecnie jest częścią wybrzeża. Nie są znane pozostałości architektoniczne, podejrzewa się jednak istnienie pod miejscowym kościołem fundamentów świątyni poświęconej Artemidzie. Znalezione jedynie fragment fryzu przedstawiający dwa zwrócone do siebie tyłem sfinksy, który najprawdopodobniej pochodzi ze świątyni, być może poświęconej właśnie wyżej wspomnianej bogini (Marcet, Sanmartí 1990, s. 68-69).

Po kilkudziesięciu latach osadę przeniesiono na ląd stały, nie ma jednak pewności, kiedy dokładnie miało to miejsce. Uważa się, że była to połowa VI w. p.n.e. Miasto miało powierzchnię około trzech hektarów oraz prostokątny kształt. *Palaiapolis* było w okresie funkcjonowania nowej osady wciąż zasiedlone (Marcet, Sanmartí 1990, s. 69-71).

W panoramie miasta wyróżniają się mury, które ograniczają i zabezpieczają miejski areał. Osada została nimi otoczona od trzech stron. Najstarsze zlokalizowane są w południowym krańcu miasta, a wzniesiono je w V w. p.n.e. na linii wschód-zachód. Badania architektoniczne wykazały, że ten odcinek przebudowano w IV, III i II w. p.n.e. Pierwszy, gruntowny remont fortyfikacji polegał na rozebraniu starego i zbudowaniu nowego muru. Kolejna przebudowa miała związek z poczuciem zagrożenia wynikającym z kampanii Hannibala. Do zbudowania ostatniego, hellenistycznego muru ponownie użyto kamieni z poprzednich obiektów, znajdowało się w nim wejście pomiędzy dwiema kwadratowymi wieżami (Marcet, Sanmartí 1990, s. 69-71).

Emporion był ważnym centrum handlowym, istotną jego część stanowił port. Początkowo taką funkcję pełniła zatoka pomiędzy *Neapolis* a *Palaiapolis* (Nieto, Raurich 1997, s. 58-59). Wraz ze wzrastającą rolą miasta powstawały mniejsze przystanie w jego południowo-wschodniej części. Wyróżniającym się elementem związanym z infrastrukturą wodną jest widoczny po dziś dzień falochron w formie muru, który zbudowano z wielkich bloków miejscowego kamienia (Marcet, Sanmartí 1990, s. 116).

Sercem greckiego miasta była agora. Ta w Emporionie miała formę regularnego placu usytuowanego na przecięciu głównych dróg. Znajdował się tam pojedynczy portyk, dwupiętrowa prostokątna budowla, *stoa* oraz trzy plinty (dwie pojedyncze, pomiędzy nimi podwójna), które mogły służyć za podstawy ołtarzy. Uważa się, że miejsce to pełniło nie tylko funkcje polityczne, społeczne, ekonomiczne, ale i religijne (Marcet, Sanmartí 1990, s. 102-104).

W Emporionie funkcjonowało sanktuarium Serapisa oraz Asklepiosa. Wyżej wspomniano, iż w mieście czczono również Artemidę, lecz jej świątynia nie została zlokalizowana (Dominguez 2004, s. 165-166). Serapejon miał postać doryckiego tetrastylosu (Marcet, Sanmartí 1990, s. 91-92). Świątynię Asklepiosa zbudowano z miejscowego wapienia, zorientowana była na osi wschód – zachód, a przed nią stał ołtarz. W II w. p.n.e. powstała budowla z portykiem, w której znajdowało się siedem pomieszczeń (Marcet, Sanmartí 1990, s. 86-90). Z tym miejscem związany jest jeden z najbardziej spektakularnych i reprezentatywnych zabytków Emporionu – rzeźba Asklepiosa (Ryc. 3). Jej rekonstrukcja

stoi obecnie na stanowisku wśród ruin, tworząc nostalgiczny i piękny obraz przeszłości. Posąg ma ponad ludzkie rozmiary, wykonany został z marmuru, a datowany jest na II w. p.n.e. Przedstawia brodatego mężczyznę oraz węża u jego stóp². Rzeźba jest statyczna i dobrze opracowana, lecz nie zachowała się w całości.

Ryc. 3. Kopia posągu Asklepiosa

Źródło: archiwum autora

Jednakże rezerwat Empúries to nie tylko grecka część, ale i rzymskie miasto, którego początki związane są z drugą wojną punicką (218-201 p.n.e.). Półwysep Iberyjski stanowił teren wpływów rzymskich i kartagińskich, których granicę na rzece Iber³ ustalił wcześniejszy traktat zawarty w 226 lub 225 r. p.n.e. (Bringmann 2012, s. 96; Ziółkowski 2010, s. 712). Postanowienia traktatu złamał Hannibal w 219 r. p.n.e. zdobywając Sagunt, a potem przekraczając Ebro (Bringmann 2012, s. 99; Ziółkowski 2010, s. 712-713). Ze względu na lokalizację i warunki nautyczne Emporion był ważnym punktem strategicznym dla Rzymian. Do miasta najpierw przybyła armia braci Scypionów, która została rozbita w 211 r. p.n.e. Sukcesy odniósł dopiero syn jednego z nich, Publiusz Korneliusz Scypion, który wyparł Kartagińczyków z Iberii. Po zakończeniu wojny w Hiszpanii senat posłał dodatkowe legiony pod wodzą Katona, które wylądowały w Emporionie (Harris 2008, s. 123). Tuż obok miasta greckiego został założony rzymski obóz wojskowy, przekształcony później w miasto, którego ruiny są obecnie częścią rezerwatu archeologicznego. Miasto rzymskie miało prostokątny kształt (300x700 m) otoczone w całości murem (Ripoll Perelló 1982, s. 65). W 1/3 długości było podzielone na dwie części na osi W-E (Marcet, Sanmartí 1990, s. 122-123). Poza murami mieściły się palestra i amfiteatr. Ulice krzyżowały

² <http://visitmuseum.gencat.cat/en/museu-d-arqueologia-de-catalunya-empuries/object/estatua-grega-d-asclepi>

³ Nazwa Iber pojawia się w testach pisanych np. u Appiana z Aleksandrii (VI, 7). Większość badaczy sądzi, że chodzi o rzekę Ebro, ale istnieją też opinie, iż Iber należy identyfikować z rzeką Júcar.

się pod kątem prostym, tworząc insule, a istotna część powierzchni miasta przeznaczona była na forum i budynki użyteczności publicznej (Marcet, Sanmartí 1990, s. 123).

Ryc. 4. Brama prowadząca do rzymskiego Emporionu

Źródło: archiwum autora

Od strony południowej mur z otworem wejściowym zachował się niemal w całości (Ryc. 4). Wzniesiony został w I w. p.n.e. w procesie przeistaczania się obozu w miasto. Bazę stanowiły obrobione, prostokątne bloki wapienne ułożone horyzontalnie. Górną partię wykonano w wątku *opus caementicium*; drewniany szkielet wypełniano mieszanką wapnia, piasku oraz skruszonych cegieł. Do dziś widoczne są ślady po organicznych śladach konstrukcji. Po prawej od wejścia znajduje się blok kamienny z reliefem fallusa. Symbol ten miał pełnić funkcję ochronną (Marcet, Sanmartí 1990, s. 125).

Ryc. 5. Widok na forum Emporionu

Źródło: archiwum autora

Forum (Ryc. 5) będące sercem miasta znajdowało się na przecięciu głównych ulic, *cardo maximus* i *decumanus maximus*. Przeznaczono na nie cztery insule (Marcet, Sanmartí 1990, s. 133, 128). Forum składało się z placu do celów publicznych, części handlowej w postaci *tabarnae* oraz religijnej ze świątynią, portykiem i prawdopodobnie nimfeum oraz ogrodem (Marcet, Sanmartí 1990, s. 133; Mar, Ruiz de Arbulo 1993, s. 218). Świątynia poświęcona została triadzie kapitolńskiej – Jupiterowi, Junonie i Minerwie. Zbudowano ją w porządku doryckim jako tetrastylos. Podobnie jak i inne budowle tego typu, została wzniesiona na okazałej podstawie, na szczyt której prowadziło siedem stopni. Do celli wejść można było od południa. Zewnętrzne strony ścian ozdobiono pilastrami. Przed budynkiem świątynnym postawiono kamienny ołtarz (Marcet, Sanmartí 1990, s. 133-135). Za czasów Augusta zbudowano dwie świątynie w typie *in antis* i tetrastylosu. Znalazły się one po bokach już istniejącej. Nie jest pewne, komu były poświęcone. Niektórzy przypuszczają, że były dedykowane Augustowi i Rzymowi, lub członkom rodziny cesarskiej (Marcet, Sanmartí 1990, s. 136-139).

Ważną częścią miasta była „Insula 30”, która miała charakter publiczny. Połowę zabudowy zajmowały termy umiejscowione w zachodniej części insuli. W czasie badań wykopaliskowych odkryto typowe pomieszczenia, dla tego rodzaju budynków jak *frigidarium*, *tepidarium*, *caldarium*. We wschodniej części „Insuli 30” mieściły się *tabernae*, budynki użyteczności publicznej i rzemieślniczej. W większości były to prostokątne, pojedyncze pomieszczenia, czasem łączone ze sobą (Aquilé i inni 2002, s. 204-211).

Potencjał turystyczny rezerwatu w Empúries i najbliższych okolic

Istnieje szereg prac na temat oceny potencjału turystycznego zabytków, miejsc, regionów (zob. Mikos v. Rohrscheidt 2010: 442-447). Bardzo użyteczna propozycja oceny potencjału turystyczno-kulturowego mikroregionów została przedstawiona w monografii A. Mikosa v. Rohrscheidta (2010: 447-512). Autor zbudował hierarchiczny model

poszczególnych obiektów znajdujących się w ocenianym mikroregionie. Kryteria oceny oparte są na czterech kategoriach: cele turystyki kulturowej, elementy obsługi turystycznej, pozostała oferta czasu wolnego, inne czynniki wpływające na turystykę kulturową (Rohrscheidt 2010: 448-449). W ramach pierwszej kategorii jest poddawana analizie obecność zabytków i obiektów znaczących takich jak: obiekty sakralne, zamki i pałace, inne zabytkowe obiekty architektoniczne i techniczne, obiekty militarne, budowle historyczne i monumenty, cmentarze historyczne, budowle współczesne, pojedyncze dzieła sztuki, muzea i wystawy, eventy kulturowe, funkcjonujące zakłady przemysłowe, kulturowo znacząca oferta przyrodnicza i szlaki kulturowe. W ramach drugiej kategorii bada się elementy obsługi turystycznej, należą do nich: informacja turystyczna, infrastruktura turystyczna, infrastruktura komunikacyjna i promocja turystyczna. W obrębie trzeciej kategorii bierze się pod uwagę ofertę czasu wolnego, a więc instytucje kultury, atrakcje krajobrazowe, ofertę sportową, edukacyjną i rekreacyjną. Czwarta kategoria związana jest z innymi czynnikami wspierającymi turystykę kulturową, jak na przykład: instytucje w regionie, oferta turystyki zdrowotnej, oferta turystyki biznesowej, oferta shoppingu i Zagraniczne Partnerstwa Miast i Regionów. Jakkolwiek jest to propozycja przemyślana i bardzo funkcjonalna, to istnieją przeszkody, by model ten wykorzystać w całości i bezrefleksyjnie w ocenie rezerwatu w Empúries. Po pierwsze ta propozycja została opracowana dla terenów Polski i uwzględnia specyfikę kulturową Europy Środkowej. Po drugie uznanie rezerwatu w Empúries za mikroregion może budzić kontrowersje. Tym niemniej, gdy weźmie się pod uwagę rozległy areał stanowiska wraz z otaczającą rezerwat infrastrukturą turystyczną, która znajduje się w trzech pobliskich miasteczkach: Sant Matrí d'Empúries, Empúries oraz L'Escalà, określenie mikroregion wydaje się uzasadnione.

Propozycja A. Mikosa v. Rohrscheidta nie była budowana z myślą o specyficznej kategorii turystyki kulturowej, jaką jest turystyka archeologiczna. Ma to przełożenie na brak zabytków archeologicznych wśród ocenianych obiektów. Model uwzględnia warunki historyczno-kulturowe ziem polskich i jest z sukcesem stosowany przez szereg badaczy, co udowadnia kilkadziesiąt prac opartych na metodzie zaproponowanej przez cytowanego autora. Jednakowoż punktacja pierwszej kategorii modelu, w której najwyżej oceniana jest historyczna katedra, monumentalny zamek, pałac historyczny i średniowieczny cenny zespół urbanistyczny, nie odzwierciedla wagi wyjątkowych miejsc położonych w basenie Morza Śródziemnego. Z tego powodu model v. Rohrscheidta stanowi cenną intelektualną inspirację dla oceny potencjału turystycznego rezerwatu w Empúries, jednak nie można stosować go szablonowo, ponieważ ewaluacja będzie skutkowała sztucznie zaniżonym wynikiem. Autorzy decydują się zatem na ocenę opisową, a nie punktową.

Nie ulega wątpliwości, że Empúries jest głównym celem turystyki archeologicznej na Costa Brava. Wynika to przede wszystkim z zachowanego niemal w całości cennego układu urbanistycznego tej faktorii handlowej. Przewodnik archeologiczny po Półwyspie Iberyjskim autorstwa J. M. Andersona (2006), jeden z najbardziej popularnych wśród osób uprawiających turystykę archeologiczną, przekazuje zainteresowanym, że w Emporionie można podziwiać około trzydziestu zabytków greckich oraz rzymskich o wysokiej randze, wśród których wymienia się m. in. system fortyfikacji miejskich, dzielnice mieszkalne z domami zdobionymi mozaikami (Ryc. 6), agorę i forum, świątynie, port, amfiteatr, palestrę, cysterny, łaźnie oraz cmentarzysko (Anderson 2006: 447). Elementy te oczywiście są spotykane na innych greckich stanowiskach archeologicznych w basenie Morza Śródziemnego, ale rzadko znajdują się w takim nagromadzeniu i takim stanie jak w Empúries. Złożyło się na to kilka czynników: po pierwsze jest to konsekwencja szerokopłaszczyznowych wykopalisk, których ambicją było odkrycie całego miasta, po drugie przez dziesięciolecia trwały prace konserwatorskie mające na celu zabezpieczenie

odkrywanych struktur i po trzecie władze zarówno lokalne, jak i centralne łożyły środki na eksplorację oraz utrzymanie tego wyjątkowego miejsca.

Ryc. 6. Pozostałości domów mieszkalnych w Neapolis. W dali widoczny budynek Muzeum
Źródło: archiwum autora

Jeżeli weźmiemy pod uwagę, że obok Empúries znajdują się pozostałości po mieście rzymskim, co prawda odkryte w niewielkim stopniu, ale i tak budzące duże zainteresowanie zwiedzających, ze względu na odkryte forum, amfiteatr, insule z zachowanymi mozaikami oraz imponujące mury miejskie, to całość powinna otrzymać najwyższą notę.

O ile obiekty zachowane in situ posiadają wyjątkowe znaczenie dla historii basenu Morza Śródziemnego, to muzeum znajdujące się na terenie parku archeologicznego jest tylko uzupełnieniem całości i nie można go nazwać placówką o randze międzynarodowej, pomimo zgromadzonych cennych zbiorów eksponowanych nie tylko w Empúries, ale również w innych muzeach m.in. w Muzeum Archeologicznym w Barcelonie, Muzeum Archeologicznym w Gironie oraz w muzeach w Walencji i Vich (Ripoll Perelló 1982, s. 7). Budynek mieszczący muzeum jest niewielkich rozmiarów i bez perspektyw rozbudowy przez wzgląd na struktury archeologiczne znajdujące się obok. Pomimo takiego stanu rzeczy placówka oferuje zwiedzającym aż pięć stałych wystaw. Pierwsza z nich obrazuje kulturę materialną schyłkowego okresu epoki brązu i początków epoki żelaza na terytorium Emporionu i jego najbliższych okolic. Niewątpliwie najważniejszą wystawą jest ta o tytule „Greckie Empúries”. Prezentuje ona najważniejsze zabytki pozyskane drogą wykopaliskową na terenie faktorii handlowej. Prawdziwym skarbem tego muzeum jest posąg Asklepiosa umieszczony w osobnym pomieszczeniu i traktowany jako oddzielna wystawa stała („Sala Asklepiosa”). Spośród zgromadzonych zbiorów to niewątpliwie najważniejszy zabytek o znaczeniu międzynarodowym. Kolejne dwie wystawy dotyczą cywilizacji Rzymian; jest

to „Empúries rzymskie” oraz „Empúries późnorzymskie”. Zazwyczaj co trzy miesiące prezentowana jest nowa wystawa czasowa związana z wybranym aspektem archeologii Empúries. Wszystkie wystawy eksponujące zabytki uzupełnione są o duże tablice z dokładną lokalizacją znalezionych zabytków, ich chronologią oraz opisem wykonanym w językach: katalońskim, kastylijskim oraz angielskim. Często natrafić można na mapy, fotografie i rekonstrukcje rysunkowe. Zabytki są dobrze oświetlone, a całość sprawia jak najlepsze wrażenie mimo dość ubogiej oferty multimedialnej.

Spektakularne prezentacje multimedialne w 3D można za to obejrzeć za osobną opłatą w podziemiach tzw. „Domu mozaik” w części rzymskiej tego kompleksu archeologicznego (Ryc. 7). Z kolei rezerwat na wolnym powietrzu należy do światowej awangardy nowoczesnej archeoturystyki. Od lipca 2018 roku zwiedzający mają bowiem do dyspozycji okulary wirtualne, dzięki którym można obejrzeć w cyfrowej rzeczywistości rzymskie forum, a potem porównać je ze stanem obecnym. Istnieje także możliwość wypożyczenia tabletów z takim samym przekazem. Jak zapewnia dyrektor rezerwatu Marta Santos, obecnie trwają prace nad rekonstrukcją wirtualną greckiej agory⁴.

Ryc. 7. „Dom mozaik”

Źródło: archiwum autora

Warto na marginesie dodać, że schemat oceny potencjału turystycznego autorstwa A. Mikosa v. Rohrscheidta w 2010 roku nie uwzględniał możliwości wypożyczenia okularów wirtualnych w muzeach czy rezerwach, ponieważ placówki ich jeszcze nie oferowały. Wydaje się jednak zasadne, by zaktualizowany model brał pod uwagę najnowsze zdobycze technologiczne udostępniane turystyce kulturowemu.

⁴ <http://www.historiayarqueologia.com/2018/06/el-museo-de-empuries-crea-una-visita.html>

Nawet turysta pozbawiony wirtualnych okularów może otrzymać rzetelną wiedzę na temat najważniejszych obiektów udostępnionych zwiedzającym. Zapewniają to wielojęzyczne audioprzewodniki oraz duże, kolorowe plansze z rekonstrukcją rysunkową obiektu, lokalizacją na planie stanowiska oraz opisem w czterech językach: katalońskim, hiszpańskim, angielskim i francuskim. Grupy oprowadzane są przez przewodników obiektowych po wcześniejszej rezerwacji terminu. Taka usługa oferowana jest każdemu, kto uiszczy odpowiednią opłatę. Możliwa jest rezerwacja zwiedzania z przewodnikiem po trzech szlakach: ogólnym, rzymskim i po podziemiach „Domu mozaik” w jednym z czterech języków: katalońskim, hiszpańskim, angielskim i francuskim. Dla dzieci i młodzieży szkolnej przewidziano przede wszystkim trasę ogólną oraz warsztaty archeologiczne związane z życiem codziennym w starożytności klasycznej. W każdym roku szkolnym oferowane są blisko dwugodzinne zajęcia na jeden z następujących tematów: „Kamienie także mówią”, „Życie w przeszłości”, „Empúries: kolonia grecka”, „Empúries: miasto rzymskie”, „Gymkhana przez zakątki Empúries”, „Opus musivum: warsztaty mozaik”, „Ceramika w starożytności”, „Handel w starożytności”, „Archeolodzy: w poszukiwaniu przeszłości”, „Mitologia Asklepiosa”, „Ludi Puerorum”. Jest to atrakcyjna oferta dydaktyczna, bowiem w zależności od wybranej lekcji przewidziano wykłady, pogadanki, spektakle teatralne, zwiedzanie fabularyzowane, gry i zabawy edukacyjne z elementami warsztatowymi.

Latem możliwe jest zamówienie oprowadzania fabularyzowanego po całym stanowisku, które odbywa się w towarzystwie aktorów, Iulii Domitii i Caiusa Aemiliusa. Co więcej, usługa ta oferowana jest nie tylko w godzinach otwarcia rezerwatu, ale także o zachodzie słońca. Stanowisko jest wówczas pozbawione turystów, tłumnie odwiedzających ten niezwykle kompleks w ciągu dnia. Na zakończenie zwiedzania przewidziana jest degustacja wina rzymskiego *mulsum*.

Poza ofertą turystyczną instytucja angażuje się w wielowymiarowy proces kształcenia. Prowadzone są tam różne formy upowszechniania wiedzy o przeszłości, jak na przykład rekonstrukcje życia codziennego, czy pokazy rzemiosła. Muzeum posiada bogatą ofertę edukacyjną, którą cały czas urozmaica. Część oferty skierowana jest specjalnie dla dzieci z podziałem na grupy wiekowe; przygotowano zajęcia dla najmłodszych, dla dzieci ze szkoły podstawowej, dla młodzieży gimnazjalnej oraz osobno dla maturzystów i słuchaczy kolegów pomaturalnych. Jest pewną ciekawostką, iż rezerwat pośredniczy w aplikowaniu o pomoc finansową dla szkół, które chcą wysłać swoich podopiecznych do Empúries.

Bardzo interesująco przedstawia się oferta dla studentów kierunków humanistycznych, w szczególności archeologii i historii starożytnej oraz badaczy. Przede wszystkim rezerwat oferuje dostęp do liczącej ponad osiem tysięcy woluminów biblioteki. Obecnie trwają prace, aby księgozbiór włączyć do dostępnego on-line katalońskiego katalogu bibliotek specjalistycznych. Poza tą bazą naukową, w Empúries organizowane są kilkudniowe warsztaty na wybrany temat. Są to zajęcia zazwyczaj przygotowane we współpracy z naukowcami zatrudnionym w uczelniach wyższych, przy wykorzystaniu specjalistycznej aparatury naukowej. Uczestniczą w nich nie tylko Hiszpanie, ale również adepci archeologii z zagranicy. Empúries jest organizatorem kongresów i spotkań naukowych o zasięgu zarówno lokalnym jak np. XII Dni Dydaktyki Języków Klasycznych w 2018 r., jak i międzynarodowym; tu przytoczyć należy zrealizowaną w 2015 r. konferencję „Ionians in the East and West”⁵.

Cyklicznym wydarzeniem, które zyskało powszechne uznanie środowiska naukowego, w szczególności nauczycieli akademickich jest „Kurs archeologii Empúries”. To inicjatywa o ponad siedemdziesięcioletniej tradycji organizowana w miesiącach letnich, która zazwyczaj trwa trzy do czterech tygodni. Co roku na wykopaliska w Empúries zapraszani są studenci

⁵ <http://www.macempuries.cat/Recerca/Workshops-congressos-i-col-loquis>

archeologii i historii drugiego stopnia z wyróżniającymi się osiągnięciami w nauce. Do niedawna hiszpańskie uniwersytety oferujące studia w zakresie archeologii miały prawo wysłania jednego, najlepszego studenta z każdej uczelni. Obecnie rekrutację prowadzi się zarówno na uniwersytetach, jak i za pośrednictwem poczty elektronicznej. Formuła takiego kursu jest bardzo atrakcyjna; do obiadu trwają prace wykopaliskowe pod kierunkiem zawodowych archeologów, natomiast w porze popołudniowej uczestnicy mają okazję wysłuchać wykładów pracowników rezerwatu oraz zaproszonych gości, zazwyczaj wykładowców uczelni hiszpańskich, a także zagranicznych. Kurs organizowany jest każdego roku pod nowym tematem przewodnim, wokół którego koncentruje się tematyka wykładów. Dla przykładu w 2018 roku cykl zajęć dotyczył zagadnień portów w miastach greckich. Poza aktywnościami eksploracyjnymi i dydaktycznymi, kurs zapewnia poznanie najbliższej okolicy pod kątem historyczno-archeologicznym; studenci mają możliwość zwiedzania muzeów i stanowisk archeologicznych podczas wycieczek autokarowych.

Rezerwat otwarty jest przez cały rok, godziny otwarcia są stałe. Ceny biletów należą do przystępnych, również za dodatkowe atrakcje, jak na przykład zwiedzanie fabularyzowane. Poza sezonem letnim możliwe jest wejście z biletom bezpłatnym w ostatni wtorek miesiąca oraz w czasie najważniejszych lokalnych świąt. Europejska Noc Muzeów obchodzona jest w rezerwacie w specjalny sposób, bo oprócz bezpłatnego wejścia dla zwiedzających przygotowuje się dodatkowe atrakcje. Poza Nocą Muzeów na stanowisku odbywają się wydarzenia specjalne, jak na przykład występ chóru na greckiej agorze, jednak nie jest to częsta praktyka.

Bardzo dobrze prezentują się materiały informacyjne rezerwatu. Strona internetowa jest aktualna i czytelna. Pracownicy nie ignorują również mediów społecznościowych; Muzeum Archeologii Katalonii obecne jest na Facebooku, na Twitterze oraz na serwisach YouTube, Flickr, Instagram i Pinterest. Przy wejściu do rezerwatu zwiedzający dostaje ulotki na temat stanowiska. Ponadto przewodnicy grup otrzymują bezpłatny przewodnik dydaktyczny (Castanyer et al. 2013), na podstawie którego można przygotować się do oprowadzenia grupy, a także poprowadzenia zajęć dydaktycznych przed i po zwiedzaniu. Znakomitym pomysłem jest umieszczenie wersji elektronicznej przewodnika na stronie internetowej rezerwatu⁶. Należy dodać, że istnieje szereg przewodników archeologicznych, w tym obcojęzycznych, wydawanych od lat 40. ubiegłego wieku. Najważniejszy z nich napisany został przez pracowników rezerwatu (Aquilué et al. 2009) i posiada pięć wersji językowych: katalońską, kastylijską, angielską, francuską oraz, a jakże, grecką.

Na terenie rezerwatu działa sklep otwarty w godzinach pracy muzeum, który oferuje przewodniki, publikacje naukowe, katalogi wystaw, plakaty oraz pamiątki. Można tam nabyć kilkanaście katalogów wystaw organizowanych w muzeum, niektóre tomy bardzo cennej serii „Monografies Emporitanes”, a także dostępne tomy czasopisma archeologicznego „Empúries” oraz inne książki związane poświęcone starożytności klasycznej. Publikacje wydawane przez rezerwat można również zamówić drogą elektroniczną. Co więcej, tuż przy wejściu znajduje się restauracja otwarta w godzinach pracy rezerwatu. Parkingi funkcjonujące w pobliżu tego archeologicznego kompleksu, są w gestii prywatnych firm. Na niektórych z nich można uzyskać zniżkę po okazaniu biletu wejścia do muzeum. Dość niecodzienną formą zarządzania rezerwatem jest wynajem przestrzeni stanowiska osobom fizycznym, jak i prawnym.

Empúries wykorzystuje swoją szansę jako instytucja generująca zyski, ale jednak nie poddaje się agresywnej komercjalizacji, jaką w ostatnich latach można obserwować na stanowiskach archeologicznych udostępnianych zwiedzającym (Pawleta 2011, Krueger

⁶ <http://www.macempuries.cat/Apren/Materials-i-recursos-educatius>

2012). Próżno tam szukać jarmarcznego wystroju, szpetnych pawilonów gastronomicznych, czy wątpliwych rekonstrukcji. Zasada zrównoważonego rozwoju została tu z sukcesem wprowadzona w życie.

Zaplecze turystyczne rezerwatu jest bardzo dobre ze względu na usytuowanie na wybrzeżu Costa Brava, tłumnie odwiedzanej przez turystów części Hiszpanii. W pobliskich miejscowościach znajdują się hotele i restauracje od przeciętnych, po najbardziej luksusowe. Wielkim atutem jest również bliskość Barcelony, która od wielu lat działa niczym magnes na turystów z całego świata.

Podsumowanie

Emporion/Empúries jest jednym z najbardziej rozpoznawalnych stanowisk archeologicznych w Hiszpanii. Wieloletnie prace wykopaliskowe doprowadziły do odkrycia niemal całego greckiego miasta, co odbiło się szerokim echem w społeczeństwie Hiszpanii. Położenie stanowiska archeologicznego jest nadzwyczaj dogodne: Costa Brava jest celem wakacyjnych wyjazdów, przez co rezerwat może liczyć na wysoką frekwencję turystów, nawet tych niezainteresowanych archeologią i historią.

Przeprowadzona analiza pokazuje, że potencjał turystyczny rezerwatu jest bardzo wysoki, a Empúries może być uznany za jedną z najważniejszych atrakcji katalońskiego wybrzeża. Jest to nie tylko ważne miejsce w historii zachodniej części basenu Morza Śródziemnego, ale także stanowisko, które posiada odsłonięte i przemawiające do wyobraźni struktury z czasów greckich i rzymskich. Potencjał tego miejsca jest systematycznie zwiększany poprzez prowadzone niemal co roku prace wykopaliskowe oraz urozmaicanie i tak już bogatej oferty turystycznej. Obok zwiedzania fabularyzowanego czy możliwości oglądania rekonstrukcji cyfrowych w okularach wirtualnych, na szczególną uwagę zasługują lekcje i warsztaty przygotowane dla dzieci i młodzieży oraz perspektywy podnoszenia kwalifikacji zawodowych z zakresu archeologii i historii starożytnej. Emporion jest modelowym przykładem, jak skutecznie wykorzystać potencjał stanowiska archeologicznego nie popadając w odpustową tendencję do prowadzenia drobnego handlu na każdym możliwym kroku.

Praca ta pokazuje również wyraźną potrzebę opracowania schematu oceny potencjału archeoturystycznego dla rezerwatów archeologicznych oraz dla stanowisk archeologicznych bez infrastruktury muzealnej. Przypisanie wartości punktowych do poszczególnych obiektów z pewnością ułatwi, ujednolici i zobiektywizuje analizę potencjału zasobów archeoturystycznych niezależnie od tego, w jakiej części świata znajduje się oceniane stanowisko.

BIBLIOGRAFIA

- Alcade, G., Burch, J., 2017, „The Emporium Museum (1910–1916), Empúries–L’Escala, Spain Between private collection of antiquities and public archaeological museum”, *Journal of the History of Collections* 29 (3), s. 497–507
- Anderson, M. J., 2006, *Guía arqueológica de España*, Alianza Editorial, Madrid
- Aquilué, X., Castanyer, P., Santos, M., Tremoleda, J., 2002, *Nuevos datos acerca del habitat arcaico de la Palaiapolis de Emporion*, [in:] J.-M. Luc (ed.), *Habitat et Urbanisme dans le monde grec de la fin des palais mycéniens à la prise de Milet (494 av. J.-C.)*, Pallas 58, Presses universitaires du Mirail, Toulouse, s. 301–327
- Aquilué, X., Santos, M., Castanyer, P., Tremoleda, J., 2009, *Empúries. Guies del Museu d’Arqueologia de Catalunya*, Museu d’Arqueologia de Catalunya, Barcelona.

- Bringmann, K., 2010, *Historia republiki rzymskiej. Od początków do czasów Augusta*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań
- Castanyer i Masoliver, P., Santos i Retolaza, M., Tremoleda i Trilla, J., Monturiol i Sanés, J., 2013, *Guia didàctica*, Empúries - Museu d'Arqueologia de Catalunya, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, Empúries
- Domínguez, A. J., 2004, *Spain and France (including Corsica)*, [in:] H. Mogens, T. Nielsen (ed.) *An inventory of archaic and classical poleis*, Oxford University Press, Oxford, s. 157-172
- Domínguez, A. J., 2006, *Greeks in the Iberian Peninsula*, [in:] Tsetschladze, G. R. (ed.) *Greek Colonisation: an account of Greek Colonies and other Settlements Overseas*, BRILL, Leiden-Boston, s. 429-505
- Gazquez, J. M., 1974, *La campaña de Catón en Hispania*, Ariel, Barcelona
- Harris, W. V., 2008, *Roman expansion in the West*, [in:] A. E. Astin (ed. et al.), *Rome and the Mediterranean to 133 B.C.*, *The Cambridge Ancient History Vol. 8*, Cambridge University Press, Cambridge s. 107-162
- Kędzierski, M. 2006, *Starożytne Ampurias w dziełach autorów antycznych*, „Studia i Materiały Archeologiczne” nr 13, s. 31-38
- Krueger, K., 2012, „Śródziemnomorska turystyka archeologiczna - między ekskluzywnością a masowością”, *Turystyka Kulturowa* 5/2012, s. 5-21
- Mar, R., Ruiz de Arbulo, J., 1993, *Ampurias Romana. Historia, Arquitectura y Arqueología*, Editorial AUSA, Sabadell
- Marcet, R., Sanmartí, E., 1990, *Empúries*, Diputació de Barcelona, Barcelona
- Mielczarek, M., 2006, *Mennictwo starożytnej Grecji. Mennictwo okresów archaicznego i klasycznego*, Polskie Towarzystwo Numizmatyczne, Warszawa-Kraków
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2010, *Turystyka kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy: podręcznik akademicki*, KulTour.pl, Poznań
- Miłkowski, T., Machcewicz, P., 1998, *Historia Hiszpanii*, Ossolineum, Wrocław-Warszawa-Kraków
- Nieto, X., Raurich, X., 1997, *La infraestructura portuaria Ampuritana*, [in:] J.P. Ballester, G. P. Berlanga (ed.), *III Jornadas de Arqueología Subacuática. Actas*, Universitat de Valencia: Departament de Prehistòria, Arqueologia i Història Antiga, Walencja, s. 57-76
- Pawleta M., 2011, *Przeszłość we współczesności* [w:] Marciniak A., Minta-Tworzowska D., Pawleta M. (red.), *Współczesne oblicza przeszłości*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań, 39-61.
- Ripoll Perelló, E., 1982, *Ampurias : descripción de las ruinas y Museo Monográfico*, Instituto de Prehistoria y Arqueología de la Diputación Provincial, Barcelona
- Rybarczyk, A., 2017, *Ampurias między IV w. p.n.e. a I w. n.e.* (praca licencyjna), promotor Michał Krueger, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań
- Tang, B., 2005, *Delos, Carthage, Ampurias : the housing of three Mediterranean trading centres*, L'ERMA di BRETSCHNEIDER, Rzym
- Ziółkowski, A., 2010, *Historia powszechna. Starożytność*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa

www.mac.cat/eng/Branches/Empuries/Events [20.01.2018]

www.mac.cat/eng/Branches/Empuries/Research-Conservation/Archaeological-Excavations [29.12.2017]

www.mac.cat/eng/Publications/Journals/Empuries [20.01.2018]

www.mac.cat/eng/Seus/Empuries/Oferta-educativa/Activitats-didactiques [20.01.2018]

www.mac.cat/Seus/Empuries/Publicacions [20.01.2018]

www.mac.cat/Seus/Empuries [07.01.2018]

<http://visitmuseum.gencat.cat/en/museu-d-arqueologia-de-catalunya-empuries/object/estatua-grega-d-asclepi/> [03.01.2018]

<http://www.historiayarqueologia.com/2018/06/el-museo-de-empuries-crea-una-visita.html> [01.07.2018]

<http://www.macempuries.cat/> [05.09.2018]

Greek city Emporion: archaeology and tourism at the foot of the Pyrenees

Keywords: archaeology, Greeks, archaeotourism, Spain, Iberian Peninsula

Abstract

Emporion is located in the north-eastern part of the Iberian Peninsula and is a unique, well preserved Greek city at the edge of western Mediterranean. In the third century BC Roman soldiers settled down next to the Greeks. Their military camp was transformed into an urban complex over time. The paper discusses the history of archaeological research and presents the most important structures of this remarkable site. The tourism potential of Emporion has been analysed in this study. As a result, this archaeological site could be perceived as the most attractive in the whole region of Costa Brava.